

Паўтарэнне вывучанага ў V—VIII класах

§ 4. Слова, словазлучэнне, сказ як асноўныя моўныя адзінкі

24. Выберыце з правага слупка адпаведныя характарыстыкі для кожнай моўнай адзінкі (слова, словазлучэння, сказа). Раскажыце пра іх у параўнальным плане.

слова	— называе прадметы, дзеянні, прыметы прадметаў — называе прадметы, дзеянні, прыметы прадметаў больш дакладна, чым слова, удакладняе іх характарыстыкі
словазлучэнне	— выражае паведамленне (інфармацыю), пытанне ці пабуджэнне да чаго-небудзь — фанетычна і граматычна аформленая адзінка мовы з пэўным значэннем
сказ	— складаецца з галоўнага і залежнага слоў — мае граматычную аснову — выкарыстоўваецца як гатовая, вядомая адзінка мовы — выступае ў якасці часткі паведамлення — з’яўляецца сродкам зносін

25. Прачытайце тэкст. Сфармулюйце яго тэму, адрасата і мэтанакіраванасць.

Гаворачы пра штучныя мовы, нельга абмінуць самую вядомую з іх. Яе ў 1887 годзе стварыў акуліст з Варшавы Лазар Заменгаф. Насамрэч эсперанта — гэта псеўданім аўтара, што на створанай ім мове азначае ‘той, хто спадзяецца’. А сама яна называлася проста «міжнароднай мовай». Неўзабаве была створана Акадэмія эсперанта, а ў 1905 годзе адбыўся I Сусветны кангрэс эсперанта.

Алфавіт гэтай мовы грунтуецца на лацінскім. Эсперанта мае 28 літар, аднаму гуку адпавядае адна літара (як чуецца, так і пішацца — зусім як у беларускай мове). Націск заўсёды падае на перадапошні склад. Слоўнікавы запас эсперанта ствараўся на аснове германскіх і раманскіх моў, таксама ёсць тут мноства каранёў з лацінскай і грэчаскай.

Граматыка эсперанта ўключае толькі шаснаццаць правіл. Ёсць два склоны, два лікі, а вось роду няма (дакладней, ёсць займеннікі *ён, яна, яно*, але яны не патрабуюць сінтаксічнай сувязі з прыметнікамі і дзеясловамі).

У свеце эсперанта валодае каля двух мільёнаў чалавек, на ёй выходзяць газеты і часопісы, выдаюцца кнігі, здымаюцца фільмы.

Разлічылі, што чалавек, які валодае адной з еўрапейскіх моў, можа асвоіць эсперанта прыкладна ў дзесяць разоў хутчэй, чым англійскую мову. Ці не надышоў час пашырыць свой моўны запас? (*Паводле М. Ізаіткі*).

З якой мэтай была створана штучная мова эсперанта? Раскажыце пра яе асаблівасці, выкарыстоўваючы інфармацыю, прыведзеную ў тэксце.

Прачытайце ніжэйпрыведзеныя слоўнікавыя артыкулы. Чаму слова *штучны* падаецца ў розных слоўнікавых артыкулах? У якім значэнні яно ўжываецца ў гэтым тэксце?

Штучны¹, -ая, -ае. 1. Ненатуральны, зроблены нахштальт сапраўднага. *Штучнае валакно*. 2. Прытворны, няшчыры. *Штучная ветлівасць*.

Штучны², -ая, -ае. 1. Які ўяўляе сабой асобную рэч, які нельга ўзважыць або адмераць. *Штучны тавар*. 2. Які праводзіцца, робіцца здзельна, за кожную штуку. *Штучная аплата*.

Складзіце ўласныя словазлучэнні са словам *штучны* ў розных значэннях, уключыце іх у сказы. Раскажыце, пацвярджаючы свой адказ прыкладамі, пра адрозненне слова, словазлучэння і сказа.

Ці жадалі б вы ведаць эсперанта? Чаму?

26. Складзіце і запішыце словазлучэнні. Вызначце склон залежных слоў.

Дараваць (*сябар*), жартаваць (*суседка*), падарожнічаць (*гарады*), клапаціцца (*дзеці*), ехаць (*дарога*), хварэць (*грып*), паехаць (*сваякі*), загадчык (*аддзяленне*), падобны (*маці*).

У чым адметнасць запісаных словазлучэнняў?

27. Перакладзіце сказы на беларускую мову, запішыце.

1. Для увеличения жилого пространства и экономии свободной территории двора построили дом в два этажа. 2. Более полувека назад вышло в свет первое издание всемирно известного «Словаря русского языка» С. И. Ожегова. 3. Когда я в доме не один, я всегда читаю про себя. 4. Психолог дал рекомендации о том, как хвалить и поощрять ребёнка за хорошее поведение. 5. Из ромашки аптечной готовят отвары, настои, чай, а также включают её в состав сборов.

Параўнайце асаблівасці будовы словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. Раскажыце пра асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.

28. Прачытайце тэкст. Вызначце межы сказаў. Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя літары і расстаўляючы неабходныя знакі прыпынку.

Азёры Беларусі

Чыстымі вачамі даверліва ўзіраецца Радзіма ў далёкі сусвет з (н..)запамятных часоў вабіла белару..кая з..мля сваёй прыгажосцю (н..)паўторнай прыродай (н..)звыкла прыемнымі пейзажамі^п нашы далёкія продкі пакланяліс.. прыродзе шанавалі яе сілу як найвыш..йшую^{сп} боскую праяву таму белару..кія багі называліся так спакойна і ласкава Сварог, Дажбог, Вялес, Бялун, Жыжа, Святавід, Зюзя, Цаца, Жыцень выш..йшыя сілы пранікаліся да тутэйшай прыгажосці вялікай павагай хіба ж стан..ш рабіць крыўды людзям і прыродзе калі пазіра..ш у даверлівыя вочы(*азёры*) у люстраную р..чную роўнядзь гэткіх чароўных люстэркаў на Беларусі — лічыць не злічыць... (*Паводле А. Бутэвіча*).

Выпішыце з першага сказа ўсе словазлучэнні, абазначце галоўнае слова, запішыце пытанне да залежнага. Вызначце від сінтаксічнай сувязі.

я к і м і ?
↓ ×

У з о р: чыстымі вачамі (дапасаванне).

Знайдзіце ў тэксце простыя сказы, ахарактарызуйце ў іх тыпы выказнікаў. Раскажыце пра азёры Беларусі, якія вы ведаеце.

29. Прачытайце тэкст. Выдзеліце ў ім падтэмы і мікратэмы, якія дапамагаюць раскрыць тэму.

Пералік птушак Беларусі ўключае 290 відаў. Сярод іх шмат рэдкіх, незвычайных сваім выглядам, паводзінамі ці ўмовамі жыцця.

Вось, напрыклад, скапа́, рэдкая^Ф ў нас птушка і вельмі асцярожная. У асноўным па два-тры птушаняці бывае. Калі адна ляціць

на паляванне, другая абавязкова дзяцей ахоўвае. А падрасце маладняк, то разам бацькі па спажыву лятаюць. Звычайна прыносяць^М карасёў, плотак, іншую рыбу. І што цікава! У скапы вельмі арыгінальныя пальцы. У спакойным стане яны размеркаваны так: тры — наперад, адзін — назад. А ў час палявання, калі птах пікіруе і цалюе схапіць здабычу, адзін з перадніх пальцаў як бы пераварочваецца, і тады два пальцы павернуты наперад і два — назад. Такімі «абцугамі» скапе вельмі добра хапаць рыбіну.

А вось чорны бусел зусім іншая птушка. Праўда, таксама вельмі асцярожная, але і далікатная. Надта ж прыгожая! Жыве ў глухамані, а на жыроўку прылятае на Бярэзіну. Прылятае зусім рана. Калі бусел упадае якое месца — кожную раніцу яго там сустраць можна. *Рыбу ловіць падпільноўваючы*. Збірае жабак, уюноў, апалонікаў — усю водную жыўнасць. Часам чорны бусел разам з белым ходзіць. Не ваююць птушкі паміж сабою, не б'юцца — даволі мірна сябе паводзяць (*Паводле Я. Пархуты*).

Вызначце спосаб сувязі сказаў у кожнай частцы тэксту. Прывядзіце прыклады сродкаў гэтай сувязі.

Растлумачце адсутнасць коскі ў выдзеленым сказе.

Выпішыце з тэксту сказ з аднароднымі членамі, у якім абагульняльнае слова стаіць пасля іх. Абгрунтуйце пастаноўку знакаў прыпынку.

Выпішыце з тэксту (паставіўшы ў пачатковую форму) па тры іменныя, дзеяслоўныя і прыслоўныя словазлучэнні, размеркаваўшы іх па відах сінтаксічнай сувязі (дапасаванне, кіраванне, прымыканне).

Выкарыстоўваючы інфармацыю з тэксту, раскажыце пра звычкі скапы, чорнага бусла.

§ 5. Тыпы простых сказаў паводле мэты выказвання і інтанацыйнага афармлення (апавядальныя, пыталныя, пабуджальныя; клічныя і няклічныя сказы)

30. Прачытайце тэкст. Вызначце яго мэту і адрасата. Ці дасягнута мэта выказвання?

Паводле мэты выказвання і інтанацыйнага афармлення сказы падзяляюцца на апавядальныя, пыталныя і пабуджальныя.

Апавядальныя — гэта сказы, у якіх паведамляецца пра факт рэчаіснасці, з’явы, падзеі, наяўнасць або адсутнасць чаго-небудзь: *Чалавек падышоў да бярозкі, спыніўся побач з ёй і нейкі час моўчкі глядзеў на прыгажуню* (Г. Аўласенка).

Апавядальным сказам характэрна апавядальная інтанацыя з нязначным павышэннем голасу на слове (групе слоў), якое паведамляе новую, найбольш важную інфармацыю, і спакойным паніжэннем тону ў канцы сказа. У канцы апавядальных сказаў на пісьме, як правіла, ставіцца кропка.

Пыталныя — гэта сказы, якія заключаюць у сабе пытанне, што звернута да суб’екта, каб атрымаць ад яго адказ, пэўную інфармацыю.

Інтанацыя ў пыталных сказах павышаецца на тым слове, у якім заключаецца пытанне: *Вы ідзяце ў паход? Вы ідзяце ў паход? Вы ідзяце ў паход?* На пісьме ў канцы пыталнага сказа ставіцца пыталнік. Граматычнымі сродкамі афармлення такіх сказаў з’яўляецца пыталная інтанацыя, парадак слоў, пыталныя часціцы, займеннікі, прыслоўі (*ці, хіба, няўжо, што, хто, чаму, дзе, куды* і інш.), якія звычайна размяшчаюцца ў пачатку пыталнага сказа: *А хто там ідзе ў агромністай такой грамадзе?* (Я. Купала).

Пабуджальныя — гэта сказы, у якіх выражаецца загад, парада, пажаданне, запрашэнне, заклік, просьба. Іх мэта — пабудзіць суб’екта да пэўнага дзеяння, таму для пабуджальных сказаў характэрна пабуджальная інтанацыя: *Пачынайце дзень з усмешкі, з добрых, цёплых слоў...* (М. Маляўка).

Паводле інтанацыйнага афармлення сказы бываюць **клічныя** і **няклічныя**.

Клічным можа быць любы па мэце выказвання сказ, калі яго вымавіць з клічнай інтанацыяй: *Добра ў лузе ў час палудны!* (Я. Колас).

Хто не любіць спякотным днём пасядзець на беразе возера?! (А. Асіпенка). Пакіньце мне мову маю, пакіньце жыццё мне! (П. Панчанка).

Падзяліце тэкст на сэнсавыя часткі, дайце ім загалоўкі.

Складзіце план тэксту, перакажыце яго па плане.

31. Прачытайце тэкст. Вызначце і ахарактарызуйце тып маўлення.

Чаму я люблю сваю краіну? Кожны чалавек шукае адказ на гэта пытанне. Аднак адказаць на яго не так проста. Адноўчы я запытала сябе: «А чаму мне падабаецца Беларусь? Чаму люблю і ганаруся сваёй роднай мовай, славымі пісьменнікамі?»

Я выйшла на двор, а над маёй галавой праляцеў бусел. Ён сеў у сваё гняздо^м, дзе яго чакала сям'я. Я паехала на веласіпедзе ўздоўж поля. Каласкі, закалыханыя ветрам, мне прыхільна ківалі. З іх потым спякуць хлеб. Ён такі духмяны, што пах будзе адчувацца^ф па ўсёй хаце. Зайдзіце ў лес, а там... Столькі ягад, грыбоў! Сакавітыя, буйныя, спелыя... Смаката!

Заходжу ў бібліятэку ці кнігарню і натхняюся характвам беларускага слова. Дзякуючы дзівосным вершам і апавяданням пісьменнікаў-чараўнікоў яшчэ больш разумееш, якое шчасце нарадзіцца і жыць на гэтай зямлі (*Паводле Г. Лукашэвіч*).

Ахарактарызуйце кожны сказ па мэце выказвання і інтанацыйным афармленні.

● Выпішыце з тэксту простыя сказы, падкрэсліце ў іх граматычныя асновы, ахарактарызуйце тыпы выказнікаў.

32. Прачытайце з адпаведнай інтанацыяй творы вуснай народнай творчасці. Вызначце іх жанр. Адгадайце загадкі, растлумачце сэнс прыказак.

1. Выходзь на поле з расою, дык будз..ш з ядою. 2. Ад л..ноты чакай б..доты. 3. Ч..рвонае цельца, каме..ае сэрца, прыемнае на смак, а завецца як? 4. За праўду стой гарой. 5. Хто л..ціць без крылаў? 6. Што без вады плавае? 7. Не чапай ліха, пакуль сядзіць ціха. 8. Хто ў ч..рвоных ботах ходзіць па балота..? 9. Не цані ч..лавека па твар.., а цані па душ.. .

Абгрунтуйце пастаноўку знакаў прыпынку ў канцы сказаў. Што выражаецца ў загадках, прыказках?

Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары. Падкрэсліце дзеясловы, якія перадаюць пабуджэнне да дзеяння.

33. Прачытайце тэкст. Назавіце часткі, на якія можна падзяліць тэкст. Дайце ім загалоўкі.

Замовы (загаворы, нагаворы, шэпты) — старажытны жанр народнай паэзіі, слоўная формула, якой надавалася магічнае значэнне.

У мінулым замовы былі шырока распаўсюджаны ў быце і мелі чыста практычнае значэнне: з дапамогай слова, магічнага дзеяння ператварыць жаданае ў рэальнасць — падобным выклікаць падобнае (*«На моры камень, на зямлі дуб, на небе месяц. Як ім усім траім разам не сысціся, так і ў ... (імя) зубам не балець»*).

Прынята дзяліць замовы на некалькі тэматычных груп: першая група — замовы, звязаныя з гаспадарчай дзейнасцю чалавека (паляванне, рыбацтва, пчальарства, збор ягад, грыбоў, захаванне жывёлы, ураджаю); другая група — замовы супраць хвароб (ліхаманка, зубны боль, укусы пчалы і інш.); трэцяя група — замовы, звязаныя з сямейнымі адносінамі і прыватным бытам (любоўныя замовы); чацвёртая група — замовы, звязаныя з грамадскімі адносінамі, і інш.

Замовы каштоўныя тым, што ў іх знайшлі адлюстраванне многія бакі гаспадарчага і духоўнага жыцця чалавека. Яны з'яўляюцца помнікамі мастацкага слова народа, складаюць цікавую частку яго вуснай спадчыны (*«Беларуская народная творчасць. Замовы»*).

Якое значэнне надавалася замовам?

На якія тэматычныя групы яны падзяляюцца?

У чым каштоўнасць замоў сёння?

34. Прачытайце замову. Да якой тэматычнай групы яна адносіцца?

Замова для пчол

Стой, рой малады!

Не іграй, да сырой зямлі прыпадай!

Вось вам, пчолкі, святліца новая, цясовая, адмысловая*.

Жыць вам тут і жыць сто лет і зім, і дзвесце дзяцей павадзіць.

І ты, матка-ліпа Вапляна, ліпа — красная дзявіца, і ты, трупень Іван,

параней уставайце, сваіх дзетак пабуджайце

і пасылайце іх у цёмныя лясы, у шчырыя бары.

Мінайце шум баравы, мінайце роў прудавы,

мядзведжую лапу, воўчы рот.

Саграбайцеся, змятайцеся.

Да чужых пчол не лятайце і чужых да сябе не пускайце,
як маці-зямлі, свайго месца пільнуйцеся.

«Беларуская народная творчасць. Замова»

З якой мэтай напісана замова? Каму яна адрасавана?

Назавіце апавядальныя, пабуджальныя сказы. Што ў іх выражаецца? Ахарактарызуйце інтанацыю, з якой яны вымаўляюцца.

35. Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары. Пастаўце знакі прыпынку ў канцы сказаў.

Шкадаванне

Стаю пасяро(д/т) з..лёнага лугу — (не/ні)дрэўца вакол,
(не/ні)кусціка Н..ма за што воку зачапіцца

Здаецца, быў бы мастаком — абавязкова па..шоў бы далей,
(не/ня)затрымаўся, бо што тут маляваць Ну, (не/ня/ні)траву ж,
праўда

Раптам чую: шух-шух Бусел зусім ні(з/с)ка нада мной пралацеў
і, выставіўшы свае цыбаты ногі, н..падалёку^{кл} апусціўся на лу(г/х)
Уважліва пагл..дзеў на мяне: маўляў, а ці (не/ня)пры..шоў ты,
браце, па маіх жабак ды конікаў Пагл..дзеў — і за справу

І адразу змяніўся, пахараш..ў луг дзякуючы гэтай велічнай,
пр..гожай птушцы І як тут (не/ня)пашкадаваць, што я не мастак
(Паводле А. Бадака).

§ 6. Тыпы простых сказаў па будове (двухсастаўныя, аднасастаўныя, няпоўныя, ускладненыя)

36. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак, які перадаваў бы тэму тэксту.

Магнаты Агінскія — гэта старадаўні род. Многія прадстаўнікі
роду Агінскіх займалі важныя дзяржаўныя пасады ў Вялікім Кня-
стве Літоўскім. Галоўны маёнтак Агінскіх знаходзіўся ў горадзе
Слоніме, дзе быў створаны оперны тэатр^л. Адзін з роду Агінскіх быў
вядомым кампазітарам. Пасля ўдзелу ў паўстанні ён быў вымуша-
ны ўцячы за мяжу, доўгі час жыў у Венецыі і Парыжы. Жывучы
на чужыне, ён усёй душой імкнуўся да родных мясцін. Гэта яму

належыць славыты паланэз «Развітанне з Радзімай», які ўвайшоў у скарбонку сусветнага мастацтва (Паводле У. Бутрамеева).

Вызначце спосаб сувязі сказаў у тэксце, назавіце сродкі гэтай сувязі.
Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў тэксце.

37. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак, які перадаваў бы асноўную думку тэксту. Пакажыце, як гэта думка развіваецца ў тэксце.

Бабуля даставала з кufэрка^л вядомыя і невядомыя рэчы... Наступным быў чырвона-белы, доўгі, нібыта сцяжынка, ручнік.

— Ведаю! — загаманіла дзяўчынка. — Гэта ручнік!

— Так, малайчына, Аленка! А хочаш, я табе прачытаю яго?

— Бабулечка, ты што, жартуеш? Ці смяешся^ф з мяне? Хіба ж можна прачытаць ручнік?! Чытаюць кнігу, часопіс, газету, а ручніком выціраюць рукі, твар!

— Можна, мая любая дзяўчынка, можна, мая зорачка ясная. Я табе зараз усё растлумачу.

Вось глядзі, унучка, на гэты знак — знак Маці-Зямлі, што прарастае. Гэта ромб, у якім ёсць яшчэ чатыры ромбікі. Такой продкі бачылі зямлю — ніву, якая яшчэ мае «вочы». А вось гэты ромб — гэта знак жанчыны, маці, нівы, сырой зямлі. А калі ромб раскрыжаваны^{сл}, з парасткамі і кручкамі, — гэта ніва ўзараная, квітнеючая, ураджайная. А вось тут, звярні ўвагу, у ромбе ёсць крыж — гэта знак жыватворнай сілы агню, сімвал сонейка, якое нам свеціць.

— Ой, бабулечка, як жа цікава! І хіба ж я магла падумаць ці здагадацца, што ўсе гэтыя крыжыкі, ромбікі, квадрацікі могуць пра нешта расказаць?

— Але, гэта так. Яны размаўляюць з намі — гэта голас нашых продкаў, а ткачыха, якая тчэ гэты цуд, падарожнічае ў свет продкаў (Паводле Н. Нікіцінай).

Абгрунтуйце думку, што ручнік можна чытаць. Якую інфармацыю можна прачытаць у ім? Што можна прачытаць на ручніку на гэтым малюнку?

Пракаменціруйце пастаноўку знакаў прыпынку ў канцы выдзеленых сказаў. Знайдзіце ў тэксце прыклады няпоўных сказаў.

38. Прачытайце прыказкі. На якой падставе прыказкі можна аб'яднаць?

1. Ч..лавек без Радзімы як салавей без песні. 2. За Радзіму сваю будзь геро..м у баі. 3. На Радзіме сонца свеціць б..сконца. 4. Родная з..мля мя..чэйшая за чужую п..рыну. 5. На родным пол.. расце лепшая доля. 6. Бацькоў любі, старых паважай, здароўе беражы, Радзіме верна служы.

Выпішыце, устаўляючы прапушчаныя літары, спачатку прыказкі, будова якіх адпавядае аднаасастайным сказам, а потым — двухасастайным.

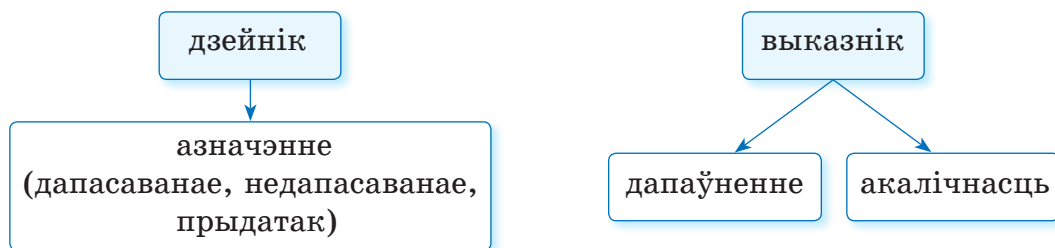
39. Ператварыце наступныя сказы ў развітыя. Для гэтага спачатку запішыце залежныя словы з групы дзейніка, затым — з групы выказніка (карыстайцеся пры неабходнасці змешчанай ніжэй схемай). Потым запішыце сказ, складзены на аснове запісаных словазлучэнняў.

Пачуўся голас. Хор выступіў.

У з о р. Голас (я к і?) ціхі, нясмелы, рэзкі, гучны.

Голас (ч ы й?) ...

Пачуўся (я к?) ... і г. д.

Карыстаючыся схемай, складзіце паведамленне пра галоўныя і даданыя члены сказа.

40. Прачытайце тэкст. Што перадае заглавак: тэму ці асноўную думку? Чаму тэкст мае такую назву?

Тут нараджаюцца паэты

Свіцязь, якое ж ты прыгожае возера! Многіх таленавітых людзей натхніла ты на творчасць. І ў першую чаргу — нашага славутага земляка, генія сусветнай літаратуры Адама Міцкевіча. «Між дрэў, бы ў вяночку, адкрыецца воку там возера Свіцязь, як дзіва», — пісаў у тысяча восемсот дваццатым годзе паэт.

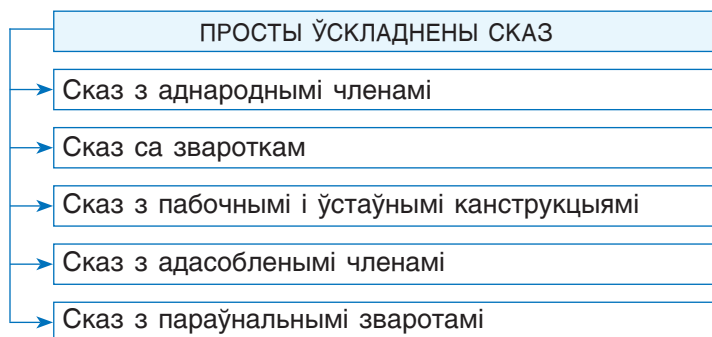
Сёння возера Свіцязь з навакольным лесам аб'яўл..на помнікам прыроды. Тут расце шмат рэ(д/т)кіх парод раслін і дрэў якія нават занес..ны ў (Ч/ч)ырвоную кнігу. За выключэннем возера (Р/р)ыца і азёр (Ш/ш)вейцары Свіцязь самае прыгожае ў Е..ропе. Дзівоснае і чароўнае яно захоўвае ў с..бе многа та..мнічага н..зведанага.

Прыйдзе сюды неабыхавы чалавек — адразу стане зразуме-ла, што тут, у наваколлі Свіцязі, якраз і ёсць той казачны ку-точак Беларусі, дзе нараджаюцца сапраўдныя паэты (Паводле Я. Сіпакова).

Вызначце ў кожнай частцы сказы, якія перадаюць асноўны сэнс выказвання. Назавіце сказы, якія яго пашыраюць, развіваюць.

Спішыце другі абзац тэксту, раскрываючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя літары і расстаўляючы неабходныя знакі прыпынку.

На аснове прыведзенай схемы складзіце вуснае выказванне на тэму «Просты ўскладнены сказ». Праілюструйце сваё выказванне прыкладамі з тэксту.

41. Прачытайце табліцу. Падрыхтуйце на яе аснове вуснае паведамленне.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў СКАЗАХ З АДНАРОДНЫМІ ЧЛЕНАМІ			
Коска паміж аднароднымі членамі сказа ставіцца, калі яны спалучаны			
інтанацый (без злучнікаў)	злучальнымі злучнікамі		
	супраціўнымі адзіночнымі <i>а, ды (= але), але</i>	паўторнымі спалучальнымі і размеркавальнымі <i>і — і, то — то, ці — ці</i>	парнымі <i>як — так і, калі не — то, не толькі — але і, хоць і — але</i>

Коска паміж аднароднымі членамі сказа не ставіцца , калі яны	
звязаны адзіночнымі злучнікамі <i>і, ды (= і), ці, або</i>	уваходзяць у склад устойлівых спалучэнняў, звязаных паўторнымі злучнікамі <i>і — і, ні — ні, ці — ці</i>
Калі ёсць абагульняльнае слова, ставіцца	
двукроп'е	[⊙: ○, ○, ○].
працяжнік	[○, ○, ○ — ⊙].
двукроп'е і працяжнік	[⊙: ○, ○, ○ — ...].

42. Прачытайце тэкст. Назавіце словы, якія забяспечваюць тэматычнае адзінства тэксту.

Дзіўная птушка

Чомга — птушка своеасаблівая не толькі з выгляду. Сваімі дзіўнымі звычкамі яна адрозніваецца ад усіх іншых птушак.

Малыя дзеці чомгі сядзяць на спіне ў маткі, калі тая плавае на вадзе. У выпадку небяспекі чомга нырае ў ваду разам з імі. Кажуць таксама, што разам з малымі на спіне чомга ўзлятае, калі трэба, у паветра.

Ногі ў чомгі настолькі адсунуты назад, што яна амаль не ходзіць і на зямлі можа стаяць толькі абапіраючыся на кароткі хвост. Каб рухацца па зямлі, чомга павінна паўзці, прыпадаючы грудзмі і абапіраючыся на крылы. Узняцца з зямлі ў паветра чомга не можа. Яна ўзлятае толькі з вады. Спачатку шпарка плыве,

лопаючы крыламі і высунуўшыся напалову з вады, і толькі потым, узняўшы разгон, адрываецца ад вадзяной паверхні.

Будовай цела чомга цалкам прыстасавана да жыцця ў вадзе. Нырае яна не галавой наперад, як качкі, а ўсім корпусам, нібы правальваючыся на месцы.^{сн}

З выраю чомгі вяртаюцца ў красавіку і живуць на радзіме да лістапада. Восенню, перад адлётам, збіраюцца ў чароды (*Паводле В. Вольскага*).

Выпішыце з тэксту сказ, у якім ёсць тры дзеепрыслоўныя звароты. Падкрэсліце іх як члены сказа. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. Знайдзіце і зачытайце іншыя сказы, у якіх ёсць дзеепрыслоўныя звароты.

Знайдзіце ў тэксце дзеепрыметнікі. Вызначце, якую ролю яны выконваюць у сказах. У якіх выпадках дзеепрыметнікі і дзеепрыметнікавыя звароты адасабляюцца?

Назавіце сказы з аднароднымі членамі. Чым выражаны аднародныя члены сказа і як яны звязаны паміж сабой? Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Абапіраючыся на звесткі з тэксту і малюнак, апішыце дзіўны выгляд чомгі, раскажыце пра яе паводзіны.

Раскажыце пра іншых рэдкіх птушак Беларусі. Можаце выкарыстаць інтэрнэт-рэсурсы або выданне «Чырвоная кніга Рэспублікі Беларусь: Рэдкія і тыя, што знаходзяцца пад пагрозай знікнення, віды жывёл і раслін» (Мінск : БелЭн, 1993).

43. Прачытайце верш. Чаму аўтар захапляецца палявымі кветкамі? Прапануйце заглавак, які перадаваў бы тэму верша.

Ліловыя званочкі ля ракі,
Здаецца, зазвіняць, як дакрануся.
Між каласоў сінеюць васількі,
Пяшчотныя, як вочы Беларусі.
Рамонкі асыпаюць на мяжу
Цнатлівыя пялёсткі снегавыя.
Па іх, нібы дзяўчынка, варажу.
Па сцежках незабыўных я хаджу,
Схіляюся і ціхенька кажу:
— Дзень добры, кветкі,

кветкі палявыя!

С. Басуматрава.

Вусна ахарактарызуйце ўжытыя ў вершы простыя сказы (*двухсастаўныя ці аднасастаўныя, развітыя ці неразвітыя, поўныя ці няпоўныя, ускладненыя ці няўскладненыя*).

Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказе з простаю мовай.

Знайдзіце ў тэксце ветлівы выраз. Да якой часціны мовы адносіцца гэта спалучэнне слоў? Складзіце сказ, у якім гэтыя словы ўжываліся б у ролі іншых часцін мовы.

Падбярэце сінонімы да слоў *цнатлівы, васілёк*.

Якая з кветак, згаданых у вершы, лічыцца неафіцыйным сімвалам Беларусі? Хто з беларускіх пісьменнікаў у сваіх творах згадвае гэту кветку?

44. Прачытайце тэкст. Вусна перакладзіце яго на беларускую мову.

День хризантем

И в Китае, и в Японии хризантеме посвящён 9-й день 9-го месяца. Считается, что цветок, сорванный в этот день, обладает магической силой.

В XVII веке растение появилось в Европе: голландец Рееде привёз его из Японии в Англию. Правда, французы считают, что хризантемы впервые появились в Марселе в 1789 году благодаря французскому путешественнику Пьеру Бланкширу. Однако цветы, похожие на ромашки, не произвели тогда особого впечатления. И только в 1829 году французский садовник Берне после многолетних опытов вывел красивые разновидности хризантем, и цветок получил любовь и признание.

Сегодня у восточной красавицы поклонников много. Её звёздный час наступает поздней осенью, когда большинство цветов уже не радуют своим цветением. Не зря же её называют «царицей холодов».

А зимой роскошный цветок приходит в наши дома и в горшках (Л. Анисовец).

Вызначце, якое з выказванняў адпавядае зместу тэксту.

А. У Марсэлі хрызантэмы ўпершыню з'явіліся ў XVII стагоддзі.

Б. У 1829 годзе галандскі садоўнік вывеў прыгожыя разнавіднасці хрызантэм.

В. У XVII стагоддзі хрызантэма была прывезена з Японіі ў Англію.

Выкарыстоўваючы інфармацыю з тэксту, вызначце, на які дзень тыдня прыпадае свята, прысвечанае хрызантэмам, у гэтым годзе.

Знайдзіце ў тэксце словы і словазлучэнні, якія характарызуюць хрызантэму. Запішыце іх па-беларуску.

Апішыце хрызантэму, выкарыстоўваючы інфармацыю з тэксту і малюнак.

Выпішыце з тэксту (па-беларуску) тры простыя ўскладненыя сказы (на выбар). Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.